

KERESZTÉNY MAGVETŐ

L. évfolyam.

Május—Junius.

3. füzet.

Legközelebb Jézushoz.

Irta : **Gálfi Lőrinc.**

(Befejező közlemény.)

A Jézus mondásai.

Az első és harmadik evangéliumban, amelyek sokkal hosszabbak, mint a második, nagy mennyiségű adatot találunk, amely szintén közös forrásra vall. Ennek a két evangéliumnak az összehasonlítása arról győzte meg a vizsgálókat, hogy íróik egymástól függetlenül írták, vagyis mindketten ismerték a második evangéliumot és esetleg más forrásokat is, de egymásnak a művét nem használták. Így közös anyagjuk csak közös források használatára mutat. Ezek azt az anyagot, amelyet a második evangéliumból nem vehettek, meríthettek több forrásból is, de a szakértők véleménye szerint legtöbbit egy különben nem ismert forrásból vettek. Ezt a forrást a német tudósok Q.-nak nevezték el a Quelle szó kezdőbetűjéről (Quelle = forrás). E forrás létezését ma már mindenki elismeri, csak éppen annak újraösszeállításában vannak némileg eltérő nézetek, valamint annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy az első vagy a harmadik evangélium őrizte-e meg tisztábban az eredeti szöveget. Az bizonyos, hogy mindkét író nagy szabadsággal kezelte azt a forrást, amely előttük már írott alakban állott. Nem lehetetlen, hogy e forrás nem is éppen azonos szövegben volt a két író előtt. Lehet, hogy már két fordítás szerepelt az egyházban, de az is lehet, hogy e két író az eredeti arami nyelven szerkesztett szöveget használta.

E forrásnak az összeállítását leginkább az nehezíti meg, hogy annak anyagát mindkét író a Márk nevén szereplő evangélium anyagába vitte bele és abban egyéb anyagokkal együtt osztotta be. Ez a beosztás természet-

sen a két irónál egymásétól nagyon elütött s különösen az eredeti sorrend meghatározása csaknem lehetetlen. Az újtestamentumi kritikusok azonban mégis nagy odaadással törekedtek az utóbbi húsz esztendő alatt ez ősi forrás összeállítására. E kísérletekből egy nehányat ide iktatunk, hogy fogalmat nyerhessünk a szakértők némileg elütő véleményeiről és arról, hogy e forrás összeállítása mennyi nagy tudós elméjét foglalkoztatta.

1. *Holtzmann* O. szerint (Leben Jesu) e forrásról a következő részek vették:

Mt. 3 7—12; 4 1—11; 5 3—7 27; 8 5—13; 11 2—19; 8 19—22; 10 5—42 ;
Lk. 3 7—9; 16 s köv.; 4 1—13; 6 20—49; 7 2—10; 18—35; 9 57—60 ;

Mt. 11 20—27; 6 9—13; 7 7—11; 12 43—45; 38—42; 6 22 s köv.; 23 1—39 ;
Lk. 10 2—16; 10 21—24; 11 1—4; 11 9—13, 24—32, 34—36; 11 39—52 ;

Mt. 10 26 s köv.; 6 25—33, 19—21; 24 43 s köv.; 10 24—36; 16 2 s köv.; 5 25 s köv.
Lk. 12 2—9, 22—31, 33 s köv. 12 39—46, 51—56; 12 58 s köv.

Mt. 13 31—33; 7 13 s köv., 22 s köv.; 23 37—39; 12 11; 23 12; 22 1—14
Lk. 13 18—21, 24—30; 13 34 s köv.; 13 15; 14 5; 14 11; 18 14; 14 15—24

Mt. 10 37 s köv.; 18 12—14; 6 24; 11 12 s köv.; 5 18; 18 7; 18 15, 21 s köv.
Lk. 14 26 s köv.; 15 4—7; 16 13; 16 16; 16 17; 17 1 s köv.; 17 3 s köv.

Mt. 17 20; 24 26—28; 25 14—30; 19 28.

Lk. 17 5 s köv.; 17 22—37; 19 12—26; 22 29.

2. *Harnack* szerint (Beiträge zur Einleitung in das N. T. 127 s köv. és 253 s köv. l.) a Q részei voltak:

Mt. 3 5, 7—12; 4 1—11; 5 1—4, 6, 11—12; 5 39—40, 42, 44—48; 7 12;
Lk. 3 7—9, 16—17; 4 1—13; 6 17, 20—23; 6 29—30, 27—28, 35b., 32, 33

Mt. 7 1—5; 15 14; 10 24, 25; 7 16—18 s köv. + 12 33; 7 21, 24—27
Lk. 36; 6 31; 6 37—38, 41 s köv.; 6 39; 6 40; 6 43—44; 6 46—49

Mt. 7 28 + 8 5—10, 13; 11 2—11; 11 16—19; 10 7; 8 19—22; 9 37—38
Lk. 7 1—10; 7 18—28; 7 31—35; 9 2; 10 9, 11; 9 57—60; 10 2

Mt. 10 16a; 10 12—13; 10 10b; 10 15; 11 21—23; 10 40; 11 25—27
Lk. 10 3; 10 5—6; 10 7b; 10 12; 10 13—15; 10 16; 10 21—22

Mt. 13 16–17; 6 9–13; 7 7–11; 12 22–23, 25, 27, 28, 30, 43–45;
Lk. 10 23b–24; 11 2–4; 11 9–13; 11 14, 17, 19, 20, 23–26; 11 16, 29–32;

Mt. 12 38, 39, 41–42; 5 15; 6 22–23; 23 4, 13, 23; 23 25, 27, 29, 30–32, 34–36;
Lk. 11 33; 11 34–35; 11 46, 52, 42; 11 39, 44, 47–52; 12 2–9

Mt. 10 26–33; 12 32; 6 25–33; 6 19–21; 24 43–51; 10 34–36; 5 25–26;
Lk. 12 10; 12 22–31; 12 33–34; 12 39–40, 42–46; 12 51–53; 12 58–59;

Mt. 13 31–33; 7 13–14; 8 11–12; 23 37–39; 23 12; 10 37; 10 38; 5 13
Lk. 13 18–21; 13 24; 13 28–29; 13 34–35; 14 11; 14 26; 14 27;

Mt. 18 12–13; 6 24; 11 12–13; 5 18; 5 32; 18 7; 18 15, 21–22; 17 20b.
Lk. 14 34–35 15 4–7; 16 13; 16 16; 16 17; 16 18; 17 1; 17 3–4; 17 6;

Mt. 24 26–28, 37–41; 10 39; 25 29; 19 28.
Lk. 17 23–24, 37, 26–27, 34–35; 17 33; 19 26; 22 28–30.

3. *Hawkins* (Horae Synopticae 107 s köv. l.) szerint a Q-ban voltak:

Mt. 3 7–10; 3 12; 4 3–11; 5 1–4; 6 11–12, 18, 25–26, 39–40, 42, 44–48;
Lk. 3 7–9; 3 17; 4 3–13; 6 20–23; 16 17; 12 58–59; 6 27–30, 32–36;

Mt. 6 9–13, 20–24; 6 25–33; 7 1–2, 3–5, 7–14, 21–27
Lk. 11 2–4; 12 33b.–34; 11 34–35; 16 13; 12 22–31; 6 37, 38, 41–42; 11 9–13;

Mt. 8 5–10; 8 11–12, 19–22; 9 37–38; 10 7–8a, 10 11–13, 15–16a,
Lk. 6 31; 13 23–24 (?) 6 47–49; 7 1–3, 6–9; 13 28–29; 9 57–60; 10 2;

Mt. 24–25a, 26–38, 40; 11 2–3, 4–13, 16–19, 21–27;
Lk. 10 9b., 9a., 4, 7b., 8, 5–6, 12–3; 6 40; 12 2–9, 51–53; 14 (26–27); 10 16;

Mt. 12 22–23, 27–28; 12 30, 33–35, 38–39; 12 41–42, 43–45
Lk. 7 18–19, 22–28; 16 16; 7 31–35; 10 12–15; 10 21–22; 11 14, 19–20;

Mt. 13 16–17, 33; 15 14; 17 20; 18 7, 12–14, 15, 21–22; 19 28;
Lk. 11 23, 16, 29–32, 24–26; 6 43–45. 10 23–24; 13 20–21; 6 39; 17 6 (?);

Mt. 23 4, 12–14, 23, 25–27, 29–31, 34–39; 24 27–28, 37–41, 43–51a.
Lk. 17 1; 15 4–5; 17 3–4; 22 28, 30 (?); 11 46; 14 11; 11 52, 42, 39, 41,

Mt.

Lk. 44 (?), 47–51; 13 34–35; 17 24, 37, 17 26–27, 34–35; 12 39–40, 42–46.

4. *J. Weiss* (Die Schriften des N. T. 1906.) a Q-ból vett részeknek tekinti a következőket:

Mt. 37—10; 3 12; 4 1—11; 5 1b—6, 10, 13, 15, 18, 20—48; 6 1—9(?)
Lk. 37—9 3 17 s köv.; 4 1—13; 11 33; 14 34—35; 16 16 s köv.; 16 18(?)

Mt. 6 10—13; (6 14—15?); 6 19—33; 7 1—5, 7—13, 17—22a, 24—28;
Lk. 11 2—4; 16 13; 12 33 s köv.; 11 34—35; 12 22—31; 11 9—11;

Mt. 8 5—13, 19—22; 9 37—38; 10 7—8a, 10? 11a, 12—13, 14? 15—16a
Lk. 13 23—24 s köv.; 6 47—49; 7 1—3, 7—10; 9 57—60; 13 28—30; 10 2 s köv.

Mt. 17—22? 24—25a; 26a—40; 11 3—9, 11, 16—19, 21—27;
Lk. 14 26—27; 10 16; 12 2—8?, 51 s köv.; 7 18—26, 28—35;

Mt. 12 11, 23—24, 27—28, 33—35, 38—39, 40—45b.; 13 16—17, 21—33?; 18 7,
Lk. 10 13 s köv.; 21—22; 11 15 s köv.; 12 10; 11 29—31; 11 24—26; 10 23—24;

Mt. 12 s köv. 15, 22; 21 32a. b.; 22 1—10; 23 4, 6—7(?), 13—15; 23a, b. 25, 27,
Lk. 13 18—21; 17 1 s köv.; 15 3—7; 17 5—6; 18 13, 15 s köv.; 14 26—23;

Mt. 29—31, 34—39; 24 26—28, 37—41, 42—44?; 24 45—51; 25 1—13?;
Lk. 11 39—52; 14 11; 10 25—27; 13 34—35; 17 23—24, 26—27, 31, 33b. s köv.;

Mt.

Lk. 12 41—46; 13 25; 22 22—23?, 24 s köv.?

5. *B. Weiss* (Quellen d. Syn. Überlieferung 1—96. I.) a következőket tekinti a Q-ból merítettéknek:

Mt. 3 3—10; 3 11—12; 3 13—17; 4 1—11; 8 2—4; 9 1—8; 12 3—8;
Lk. 3 1—9; 3 15 s köv.; 3 21 s köv.; 4 1—13; 5 12—16; 5 17—26?; 6 3—5;

Mt. 7 3 s köv. 13—20; 8 5—13; 11 5—19, 21, 31 s köv.; 13 1—9; 12 46—50;
Lk. 6 39—45; 7 1—10(?); 7 22b—35; 8 4—8 (16 s köv.?); 8 19 s köv.

Mt. 10 1, 9—14(?); 14 13—21(?); 16 13—19(?); 10 32(?); 17 1—20(?);
Lk. 10 4—11(?); 9 10b.—17(?); 9 23 s köv. (?); 9 28—42(?);

Mt. 8 18—22; 9 37 s köv.; 10 7 s köv.; 10 15; 11 20—24; 11 25—30;
Lk. 9 57—60; 10 3—8; 10 9 s köv.; 10 12—16, 17—20; 10 21—24;

Mt. 13 16 s köv.; 22 35—40; 6 7 s köv.; 7 6—11; 9 32 s köv.; 11 25—37;
Lk. 10 25—28; 11 1—13; 11 14 s köv.; 11 16—26

Mt. 12 38 s köv.; 10 26–33; 12 31 sköv.; 6 25 s köv.; 24 43–51;
 Lk. 525 sköv.; 11 29–36 (37-52?); 12 2–9, 10–32 (33–34?), 39–48, 54–59;

Mt. 13 31 s köv.; 7 13 s köv., 22 s köv.; 20 16, 37 s köv.; 5 13; 18 12 s köv.;
 Lk. 13 18–35; 14 34 s köv.; 15 4–10; 16 1–13; 16 16–18;

Mt. 11 12 s köv.; 5 18–32; 18 6 s köv.; 24 26 s köv. 37 s köv.; 21 33–44(?);
 Lk. 17 1–2, 20–37; 18 1–8 (28 sköv. ?); 20 9–18(?) 45–47(?); 21 8–11(?);

Mt. 24 4–8(?); 24 15 s köv. (?); 24 32–35; 19 28 s köv.

Lk. 21 20–28(?); 21 29–33; 22 24–30, 35–38.

Ez összeállítások között a legnagyobb tekintélyű a Harnacké. Ezért ennek alapján iktatjuk ide magyar nyelven azt a szöveget, amelyet e nagy teologus a Q. rekonstrukciójának tekint. A zárójelbe tett részekről kétséges, hogy odatartoztak-e az eredeti forráshoz, vagy nem.

*

1. (Jánoshoz kimene) Jordánnak egész környéke. Mikor pedig látá, hogy sokan mennek hozzá, hogy megkeresztelkedjenek, monda nekik: Kigyóknak fajtatai! Kicsoda intett titeket, hogy meneküljetek a fenyegető haragtól? Teremjetek hát megértéshez illő gyümölcsöket. És ne gondoljátok, hogy így szólhatok magatokban: Ábrahám a mi atyánk! Mert mondom nektek, hogy Isten ezekből a kövekből is támaszthat fiaikat Ábrahámnak. A fejsze pedig már a fák gyökerére vettetett. Azért minden fa, amely jó gyümölcsöt nem terem, kivágatik és a tüzre dobatik. Én ugyan vízzel kereszteltek titeket megtérésre, de aki utánam jó, erősebb nálamnál, akinek sarúját hordozni sem vagyok méltó. Ő (szent lélekkel és) tüzzel keresztel majd titeket; akinek szórólapátja kezében van és megtisztítja az ő szérűjét; és az ő gabonájái csürbe takarítja, a polyvát pedig megégeti olthatatlan tüzzel.

2. Jézus vitetik a lélektől a pusztába, hogy megkísértessék az ördögtől. És mikor negyven nap és negyven éjjel böjtölt vala, végre megéhezék. És hozzámenvén a kísértő monda neki: Ha Isten fia vagy,

mond, hogy e kövek változzanak kenyerekké. Ő pedig felelvén monda: Meg van írva: Nem csak kenyérral él az ember, hanem minden igével. Ekkor vivé őt az ördög a szent városba és odahelyezé a templom tetejére. És monda neki: Ha Isten fia vagy, vesd alá magadat; mert meg van írva: Az ő angyalainak parancsol felőled, és kézen hordoznak téged, hogy meg ne üsd lábadat a kőbe. Monda neki Jézus: Viszont meg van írva: Ne kísértsd az urat, a te Istenedet. Ismét vivé őt az ördög egy igen magas hegyre, és megmutatá neki a világ minden országát és azok dicsőségét. És monda neki: Mindezeket neked adom, ha leborulva imádsz engem. Ekkor monda neki Jézus: Eredj el, Sátán, mert meg van írva: Az urat, a te Istenedet imádd, és csak neki szolgálj. Ekkor elhagyá őt az ördög;

3. (Jézus) tanítja vala az ő tanítványait mondván: Boldogok a szegények, mert övék a mennyeknek országa. Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak. Boldogok, akik éheznek, mert ők megvigasztaltatnak. Boldogok, akik éheznek, mert ők megelégtetnek. Boldogok vagytok, amikor titeket szidalmaznak és üldöznek és minden gonoszat mondanak ellenetek hamisan. Örüljete és örvendeztetek, mert a ti jutalmatok bőséges a mennyekben, mert így üldözték a prófétákat is, akik elöttetek voltak.

4. Aki arcul üt téged (jobb felől), fordítsd felé a másik arcodat is. És aki törvénykezni akar veled és elvenni a te alsó ruhádat, engedd oda neki a felsőt is;

5. Aki tőled kér, adj neki; és aki tőled kölcsön akar venni, el ne fordulj attól.

6. Én azt mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket és imádkozzatok, hogy legyetek fiaí a ti atyátoknak. Mert ő felhossa az ő napját a gonoszokra és a jókra, (és erőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak). Mert ha szerelitek azokat, akik szeretnek titeket, mi csoda jutalmát veszitek? Nem ugyanezt cselekszik-e a vámszedők? És ha csak a ti atya-

fiaitokat szeretitek, mit cselekeszték többet másoknál? Nem azonképpen cselekesznek-e a pogányok is? Legyetek azért könyörületesek, mint a ti atyátok könyörületes.

7. Amit akartok, hogy az emberek cselekedjenek veletek, ti is azt cselekedjétek azokkal.

8. Ne ítéljétek, hogy ne ítéltessetek. Mert amilyen ítélettel ítélték, olyannal ítéltettek, és amilyen mértékkel mértek, olyannal mérnek nektek. Miért nézed a szálkát, amely a te testvéred szemében van, a gerendát pedig, amely a te szemédben van, nem veszed észre? Avagy mimódon mondod a te atyádfiának: Hadd vessem ki a szálkát a te szemedből; holott ime, a te szemédben gerenda van? Képmutató, vedd ki előbb a gerendát a te szemedből, és akkor tisztán látsz, hogy kivesd a szálkát a te testvéred szeméből.

9. Ha valaki vezeti a vakot, mindakettlen verembe esnek.

10. Nem fölebbvaló a tanítvány, az ő tanítójánál, sem a szolga az ő uránál. Elég a tanítványnak ha olyan, mint a mestere, és a szolga, mint az ő ura.

11. Gyümölcséről ismerik meg a fát. Vajjon a tövisről szednek-e szőlőt, vagy a bojtorjánról fügét? Így minden jó fa jó gyümölcsöt terem; a romlott fa pedig rossz gyümölcsöt terem. Nem teremhet jó fa rossz gyümölcsöt; romlott fa nem teremhet jó gyümölcsöt.

12. Nem mindenki, aki ezt mondja nekem: Uram! Uram! megy be az Isten országába; hanem aki cselekszi az én mennyei atyám akaratát. Valaki azért hallja tőlem e beszédeket és megcselekszi azokat, hasonlítom őt az emberhez, aki kősziklára építette az ő házát. És ömlött az eső, és eljött az árvíz, és fűjtak a szelek, és beleütözköztek abba a házba; de nem dőlt össze, mert a kősziklára volt építve. És valaki hallja éntőlem e beszédeket, és nem cselekszi meg azokat, hasonlatos lesz az emberhez, aki a főtvényre építette házát. És özönlött az eső, és eljött

az árviz, és fújtak a szelek, és beleütözköztek abba a házba, és összeomlott, és nagy volt annak omiása.

13. Bemenvén Kapernaumba, egy százados méne hozzá, kérvén őt és mondván: Uram, az én gyermekem otthon guttaütötten fekszik, és nagy kinokat szenved. Ő monda neki: Elmegyek és meggyógyítom őt. De a százados felelvén monda: Uram, nem vagyok méltó, hogy az én hajlékomba jöjj; hanem csak szólj egy szót, és meggyógyul az én gyermekem. Mert én is hatalom alá vetett ember vagyok és vannak alattam katonák; és mondom ennek menj, és megy; és a másoknak: jer, és jó; és az én szolgáltnak: tedd ezt, és megteszi. Jézus pedig hallván ezt, elcsodálkozék és monda az őt követőknek: Bizony mondom nektek, még Izraelben sem találtam ilyen nagy hitet. (És monda Jézus a századosnak: Eredj el, és legyen neked a te hited szerint. És a gyermek meggyógyult abban az órában.)

14. János pedig hallván a fogságban a Krisztus cselekedeteit, hozzáküldvén tanítványai által monda neki: Te vagy-e az, aki eljövendő, vagy mást várjunk? És ő felelvén monda nekik: Menjetek és mondjátok el Jánosnak, amiket hallotok és láttok. A vakok újra látnak, a sánták újra járnak, a poklosok megtisztulnak és a siketek hallanak; a halottak feltámadnak és a szegények örömezetet kapnak. És boldog, aki bennem meg nem botránkózik. Mikor pedig azok elmentek, Jézus kezdett szólni a sokaságnak Jánosról: Mit látni mentetek ki a pusztába? Nadszalat-e, amit a szél hajtogat? Hát mit látni mentetek ki? Puha ruhába öltözött embert-e? Ime, akik puha ruhákat viselnek, a királyok palotáiban vannak. Hát mit látni mentetek ki? Profétát-e? Bizony mondom nektek, profétánál is nagyobb. Mert ő az, akiről meg van írva: Ime, én elküldöm az én követemet a te orcád előtt, aki megkészíti az én útamat. Bizony mondom nektek: az asszonyoktól születettek között nem támadott nagyobb Keresztelő Jánosnál; de aki legkisebb az Isten országában, nagyobb nálánál.

15. Mihez hasonlítsam ezt a nemzedéket és mihez hasonló? Hasonlatos a gyermekekhez, akik a piacon ülnek és kiáltoznak az ő társaiknak és mondják: Sipoltunk nektek és nem táncoltatok!; siralmas éneket énekeltünk, és nem sirtatok. Mert eljött János, aki sem nem eszik, sem nem iszik, és azt mondják: Örödög van benne. Eljött az emebrnek' fia, aki eszik és iszik, és ezt mondják: Ime, a nagyétú és részeges ember, a vámszedők' és bűnösök barátja. És igazoltaték a bölcsesség az ő fiaitól.

16. Menjetek és prédikáljatok, mondván: Elközé-lített az Istennek' országa.

17. Valaki monda neki: Mester, követlek téged, akárkova mégy. És monda neki Jézus: A rókák'nak van barlangjuk és az égi madaraknak' fészük; de az ember fiának nincs hova fejét lehajtani. Egy mási' monda neki: Engedd meg nekem, hogy menjek el és temessem fel az én atyámat. De ő felelt neki: Kövess engem, és hagyd, hogy a halottak' temessék el az ő' halottaikat.

18. Monda az ő tanítványainak: Az aratni való sok, de a munkás kevés. Kérjétek' azért az aratásnak urát, hogy küldjön munkásokat az ő aratásába.

19. Ime, én elbocsátlak titeket, mint juhokat a farkasok közé.

20. Ha pedig bementek a házba, köszöntsétek azt. És ha a ház méltó, szálljon a ti békességtek' reá. Ha pedig nem méltó, a ti békességtek' térjen vissza reátok. (Ne hordozzatok erszényt, se táskát, se sarút, és az úton senkit ne köszöntsetek.

21. (Maradjatok a házban, evén' és iván, amit ő'k.) Mert méltó a munkás az ő táplálékára.

22. Bizony mondom nektek: Azon a napon (vagy az ítélet napján) könnyebb lesz a Sodoma és Gomora földjének, mint annak a városnak.

(Lk.-nál ezt megelőzi a X. 8—11: Valamely városba bementek, és befogadnak titeket, azt egyetek', amit élétek tesznek, és mondjátok nekik: Elközéltett az Isten országa. Valamely városba pedig bementek' és tite-

ket be nem fogadnak, annak utcáira kimenvén, ezt mondjátok: Még a port is, amely reánk ragadt a ti várostokból, itt köztetek letöröljük.)

23. Jaj neked Korazin! Jaj neked Bethsaida! Mert ha Tirusban és Sidonban történék vala azok a hatalmas dolgok, amelyek bennetek lőnek, rég megtértek volna gyászruhában és hamúban. De mondom nektek: Tirusnak és Sidonnak könnyebb lesz az ítélet napján, mint nektek. Te is Kapernaum, nemhogy az égig emeltetnél, a poklig fogsz megaláztatni.

24. (Aki titeket befogad, engem fogad be; és aki engem befogad, azt fogadja be, aki engem küldött.)

25. Abban az időben monda: Hálákat adok neked atyám, mennynek és földnek ura, hogy elrejtetted ezeket a bölcssek és az értelmesek elől és a kisdedeknek megjelentetted. Igen atyám, mert így volt kedves előtted. Mindent nekem adott át az én atyám, és senki sem ismeri (a fiut, csak az atya, sem) az atyát (nem ismeri senki) csak a fiu, és akinek a fiu akarja megjelenteni.

26. A ti szemeitek boldogok, hogy látnak, és a ti füleitek, hogy hallanak. Mert bizony mondom nektek, hogy sok próféta és király kívánta látni, amiket ti láttok, és nem látták; és hallani, amiket ti hallotok, és nem hallották.

27. Atyánk, add meg nekünk ma a mi mindennapi kenyerünket, és engedd el nekünk a mi tartozásunkat, amint mi elengedtük azoknak, akik nekünk tartoznak. És ne vigy minket a kísértetbe.

28. Kérjetek és adnak nektek; keressetek és találtok; zörgessetek és megnyitják nektek. Mert aki kér, az kap; és aki keres, talál; és aki zörget, annak megnyitják. Vagy ki az közületek, akinek fia ha kenyeret kér tőle, követ ad neki? Vagy ha halat kér, kigyót ad neki? Ha tehát ti gonosz létekre tudtok a ti fiaitoknak jó ajándékot adni, mennyivel inkább ad a ti mennyei atyátok jókat azoknak, akik kérnek tőle?

29. Meggyógyított egy vak és néma ördögöst, úgy

hogy a néma beszélt, és elálmélkodék az egész sokaság... Minden ország, amely magával meghasonlik; elpusztul... És ha én Belzebub által üzöm ki az ördögöket, a ti fiaitok ki által üzik ki? Azért ők lesznek a ti biráitok! Ha pedig én az Istennek lelke által üzöm ki az ördögöket, akkor kétség nélkül elérkezett hozzátok az Isten országa... Aki velem nincs, ellenem van; és aki velem nem gyűjt, tékozol... Mikor pedig a tisztátalan lélek kimegy az emberből, viz nélkül való helyeken jár nyugalmat keresve, és nem talál. Akkor ezt mondja: Visszatérek az én házamba, ahonnan kijöttem. És oda menvén üresen, kisöpörve és felékesítve találja azt. Akkor elmegy, és vesz maga mellé más hét lelket, gonoszabbakat önmagánál, és menvén ott lakoznak. És ennek az embernek utolsó állapotja gonoszabb az elsőnél.

30. Ők mondák: Mester, jelt akarnánk látni tőled. Ő pedig monda nekik: Gonosz és parázna nemzedék jelt kíván; és nem adatik jel neki, hanem Jónás prófétának jele. Mert amint Jónás jel volt a ninivebelieknek, azonképpen lesz az embernek fia is ennek a nemzedéknek! Ninive férfiai az ítéletkor együtt támadnak majd fel e nemzedékkel, és kárhoztatják ezt, mivelhogy ők megtértek a Jónás prédikálására; és ime, nagyobb van itt Jónásnál. A Délnek királyné asszonya felkél majd az ítéletkor e nemzedékkel együtt, és kárhoztatja ezt; mert ő eljött a földnek szélé-ről, hogy hallhassa a Salamon bölcsességét; és ime Salamonnál nagyobb van itt.

31. Gyertyát nem azért gyűjtanak, hogy a véka alá, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék és világítsanak mindazoknak, akik a házban vannak.

32. A test lámpása a szem. Ha azért a te szemed tiszta, a te egész tested világos lesz. Ha pedig a te szemed rossz, a te egész tested sötét lesz. Ha azért a világosság benned sötétség, mekkora a sötétség!

33. Nehéz terheket kötöznek össze, és az emberek vállaira teszik, de ők az ujjukat sem akarják mozdtíni.

Jaj nektek farizeusok, mert a mennyeknek országát bezárjátok az emberek előtt. Minthogy ti nem mentek be, azokat sem bocsátjátok be, akik be akarnak menni.

Jaj nektek farizeusok, mert megdézsmáljátok a mentát, a kaprot és a köményt, és elhagyjátok, amik nehezebbek a törvényben, az ítéletet és az irgalmasságot.

Ti farizeusok, ti megtisztítjátok a pohárnak és a tálnak külsőjét, belül pedig tele vannak ragadmánynyal és mértéktelenséggel.

Jaj nektek, mert olyanok vagytok, mint sírok, a melyek nem látszanak, és az emberek, akik azokon járnak, nem tudják.

(Jaj nektek farizeusok, mert hasonlóké vagytok a meszelt sírokhoz, amelyek kívülről szépeknek tetszenek, belől pedig tele vannak holtaknak csontjaival és minden tisztatlansággal.)

Jaj nektek, mert ti építitek a próféták sírjait, és ezt mondjátok: Ha mi atyáink korában éltünk volna, mi nem lettünk volna társaik a próféták vérében. Így hát magatok ellen tesztek bizonyosságot, hogy fiai vagytok azoknak, akik megölték a prófétákat. Töltsetek be ti is atyáitoknak mértékét!

Ezért mondta az Isten bölcsessége is: Küldök hozzatok prófétákat, bölcséket és írástudókat. És azok közül némelyeket megöltök és üldöztök, hogy reátok szálljon minden vér, amely kiömlött a földön, az Abel véréből a Zakariás véréig, akit a templom és az oltár között megöltetek. Bizony mondom nektek, mindezek reá következnek erre a nemzedékre.

34A. Nincs oly rejtett dolog, ami napfényre ne jöjjön; és oly titok, ami ki ne tudódnék. Amit nektek a sötétben mondom, mondjátok ti a világosságban; és amit fülbesugva halltok, hirdessétek a háztetőkről. És ne féljete azoktól, akik a testet ölik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik. Hanem inkább attól féljete, aki mind a lelket, mind a testet elvesztheti a gyehennában. Nemde két (öt) verebet egy (két) fillérért

adnak el? És azok közül egy, sem esik a földre Isten akarata nélkül. Nektek pedig még fejetek hajszájai is mind számon vannak. Ne féljetez tehát. Ti drágábbak vagytok a verebeknél. Valaki azért vallást tesz rólam az emberek előtt, az ember fia (vagy: én) is vallást tesz róla az Isten angyalai előtt. Aki pedig megtagad engem az emberek előtt, én is megtagadom azt az Isten angyalai előtt.

34B. Aki az ember fia ellen szól, annak megbocsáttatik; de aki a szent lélek ellen szól, annak nem bocsáttatik meg.

35. Azt mondom nektek: ne aggodalmaskodjatok a ti éltetek felől, mit egyetek és mit igyatok; sem a ti testetek felől, mibe öltözködjetez. Nem több-e az élet, mint az eledel, és a test mint az öltözet? Tekintsetek a hollókra (v. az égi madarakra), hogy nem vetnek, nem aratnak, sem csürbe nem takarnak, mégis Isten táplálja azokat. Nem sokkal különbek vagytok-e azoknál? Ki az közületek, aki aggodalmaskodásával megnövelheti termetét egy arasszal? Az öltözet feől is mit aggodalmaskodtok? Figyeljetez meg a mezők liliomait, mi módon nőnek. Nem munkálkodnak, és nem fonnak. De mondom nektek, hogy Salamon minden dicsőségében sem öltözködött úgy, mint ezek közül egy. Ha pedig a fűvet, mely ma a mezón van, és holnap a kemencébe vettetik, így ruházza az Isten; mennyivel inkább titeket, ti kicsiny hitűek? Ne aggodalmaskodjatok tehát, és ne mondjátok: mit együnk, vagy: mit igyunk, vagy mivel ruházkodjunk? Mert mindezeket a pogányok kérdezik. Mert tudja a ti atyátok, hogy mindezekre szükségetek van. Hanem keressétek az ő országát, és ezek mind megadnak nektek.

36. Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, ahol a rozsda és a moly megemészti, és ahol a tolvajok kiássák és ellopják. Hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket mennyben, ahol sem a rozsda, sem a moly meg nem emészti, és ahol a tolvajok ki nem ássák, sem el nem lopják. Mert ahol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is.

37. Azt pedig jegyeztétek meg, hogy ha tudná a ház ura, hogy az éjszakának melyik órájában jő el a tolvaj, vigyázna és nem engedné, hogy házába törjön. (Ezért legyetek készen ti is, mert amely órában nem gondoljátok, abban jő el az embernek fia.) Kicsoda hát a hű és bölcs szolga, akit az ő ura gondviselővé tőn az ő házanépén, hogy a maga idejében adjon azoknak eledelt? Boldog az a szolga, akit az ő ura, mikor haza jő, ily munkában talál. Bizony mondom nektek, hogy minden jószága fölött gondviselővé teszi őt. Ha pedig az a szolga ezt mondja az ő szívében: Halogatja az én uram a hazajöveftelt; és az ő szolgatársait verni kezdi, és a részegesekkel eszik: megjő annak a szolgának az ura, amely napon nem várja, és amely órában nem gondolja, és ketté vágatja őt és a képmutatók sorsára juttatja.

38. Gondoljátok-e, hogy azért jöttem, hogy békességet adjak a földön? Nem azért jöttem, hogy békességet adjak, hanem hogy fegyvert. Mert azért jöttem, hogy meghasonlást támasszak az ember és az ő atyja, a leány és az ő anyja, a meny és az ő napa között, és az embernek ellensége az ő házanépe.

39. Légy jóakarója a te ellenségednek hamar, a míg vele az úton vagy, hogy ellenséged valamiképen a bírónak ne adjon és a bíró ne adjon a poroszlónak és ne vessen tömlöcbe. Bizony mondom neked, onnan ki nem jössz, amíg meg nem fizetted az utolsó fillért.

40. És ismét monda ő: Mihez hasonlítsam az Isten országát? Hasonló a kovászhoz, amelyet egy asszony vett és három mérték lisztbe elegyített, míg-nem az egész megkelt.

(Ezt a példázatot valószínűleg megelőzte a következő: Mihez hasonló az Isten országa és mihez hasonlítsam azt? Hasonló a mustármaghoz, amelyet egy ember vett és elvetett az ő földjében. És megnőtt és fa lett és az égnek madarai fészket raknak ágain.)

41. Menjetek be a szoros kapún. Mert tágas (az a kapú), és széles az út, amely romlásra vezet, és sokan vannak, akik azon járnak. Mert szoros az a kapú és keskeny az az út, amely az életre visz, és kevesen vannak, akik megtalálják azt.

42. Mondom nektek, hogy, sokan eljönnek napkeletről és napnyugatról, és letelepednek Ábrahámmal, Izsákkal és Jákóbbal az Isten országában; de ez ország fiai kivettetnek. Ott lesz sirás és fogcsikorgatás.

43. Jéruzsálem, Jéruzsálem, ki megöled a prófétákat és megkövedez azokat, akik hozzád küldettek! Hányszor akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképen a tyúk egybegyűjti kis csirkéit szárnya alá; és ti nem akartátok. Ime, pusztán hagyaték nektek a ti házatok. Mert mondom nektek: Mostantól fogva nem látok engem mindaddig, míg nem ezt mondjátok: Áldott aki jó az urnak nevében!

44. Aki magát felmagasztalja, megaláztatik; és aki magát megalázza, felmagasztaltatik.

45. (Aki inkább szereti atyját és anyját, mint engemet, nem méltó hozzám; és aki inkább szereti fiát és leányát, mint engem, nem méltó hozzám.)

46. Aki föl nem veszi az ő keresztyét, és nem követ engem, nem méltó hozzám.

47. Ti savai vagytok (a földnek); ha pedig a só megizetlenül, mivel sózzák meg? Nem jó azután semmire, hanem hogy kidobják és eltapossák az emberek.

48. Mit gondoltok? Ha egy embernek száz juha van, és egy azok közül eltévelyedik: vajjon a kilencvenkilencet nem hagyja-e ott a hegyeken, és elmegy és keresi azt, amelyik elveszett. És ha történetesen megtalálja azt, mondom nektek, hogy inkább örvend azon, mint a kilencvenkilencen, amely nem tévelyedett el.

49. Senki sem szolgálhat két urnak. Mert vagy az egyiket gyűlöli és a másikat szereti; vagy az egyikhez ragaszkodik, és a másikat megveti. Nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak.

50. A próféták és a törvény Jánosig voltak. Attól

fogva mostanig erőszakoskodnak az isten országáért és az erőszakoskodók ragadják el azt.

51. Bizonyi mondom nektek: míg az ég és a föld elmulnak, a törvényből egy jota, vagy egyetlen pontocska el nem mulik.

52. Én azt mondom nektek: Valaki elbocsátja feleségét, paráznává teszi őt; és aki elbocsátott asszonyt veszen el, paráználkodik.

53. Szükség, hogy botránkozások essenek; de jaj annak az embernek, aki által a botránkozás esik.

54. Ha a te testvéred vétkezik, dorgáld meg őt; ha hallgat rád, megnyerted a testvéredet... Hányszor vétkezhetik az én testvérem ellenem, és én hány-szor bocsáthatok meg neki? Hétszer? Jézus monda neki: Nem mondom neked, hogy hétszer, hanem hogy hetvenszer hétszer.

55. Ha akkora hitetek van, mint a mustármag; azt mondjátok ennek a hegynek: menj innen és elmegy.

56. Azért ha azt mondják nektek: Ime, a pusztában van; ne menjetek ki. Ime, a belső szobákban; ne higgyétek. Mert miképpen a villámlás napkeletről támad és ellátszik napnyugatig, úgy lesz az ember fiának eljövetele is. Mert ahol a dög, odagyűlnek a keselyűk.

Amint a Noé napjai, úgy lesz az ember fiának eljövetele is. Mert amint az özönvíz előtt való napokban esznek és isznak vala az emberek, házasodnak és férjhez mennek vala mind ama napig, amelyen Noé a bárkába mene, és nem vesznek vala észre semmit, mignem eljöve az özönvíz, és mindnyájukat elragadá: úgy lesz az ember fiának eljövetele is. Akkor ketten lesznek a mezőn: az egyiket felveszik, a másikat ott hagyják.

57. Aki megtalálja az ő életét, elveszti azt; és aki elveszti az életét, megtalálja azt.

58. Mindenkinek, akinek van, adnak és megsza-porítják; akinek pedig nincs, attól azt is elveszik, amije van.

59. Ti, akik követtetek engem, ülni fogtok lizenkét széken, ítélkezvén Izrael lizenkét nemzetiségén.

*

Ilyen alakúnak ítéli a nagy német teologus azt az íratot, amelyből az első és a harmadik evangélium írója azt az anyagot vette, amely a második evangéliumtól külön mindkettőjükénél közös. A családközhatlanság természetesen itt is hiányzik. Lehet, hogy ez íratban is voltak olyan részletek, amelyek vagy az első, vagy a harmadik evangéliumban megvannak ugyan, bár azokat nem vette fel mind a kettő a maga művébe. Hogy, fontosabb és nagyobb részleteket mindkétten kihagytak volna, az nem valószínű. A forrás sorrendjét és sokszor eredeti szövegét is hívebben őrizte meg a harmadik evangelista. Azonban az egészet ő annyira beleöntötte a maga művébe s annyira reá nyomta a saját gyakorlottabb stílusának bélyegét, hogy az eredetinek összeállítása az ő műve alapján nehezebb volna. Az első evangélium az eredeti szöveget jobban megtartotta, bár a sorrendhez kevésbé ragaszkodott.

A hagyomány is e művet a Máté nevével hozza kapcsolatba. Az Ős-Márknál is említett Pápias ezt mondja: Mátéről pedig ezeket mondja (t. i. János, a presbiter): *Máté tehát összeírta (vagy összeállította, συνεγράψατο vagy συνετάξατο) a mondásokat héber nyelven, és mindenki úgy magyarázta azokat, amint tudta* (Euseb. Hist. Ecl. III. 39, 15—17). Az itt említett héber nyelvű művet, amelyben a Jézus mondásai voltak összeírva, nem ismerjük. Hogy elveszett volna nyomtalanul, az nem látszik valószínűnek. Sokkal inkább elhihető, hogy azt az evangélisták felhasználták, műveikbe átvitték s így ezek az eredeti héber nyelvű íratot a görög nyelvű keresztények között fölöslegessé tették. Így kerülhetett az az első evangéliumba s éppen emiatt kaphatta is e mű a Máté evangéliuma címet. Ezeket a feltevéseket nagyon megerősítik az evangélium tartalmának vizsgálatai. Ugyanis a Márk evangéliumának elbeszélő történeteinek kívül a Máté anyagának nagy részét a Jézus mondásai teszik és pedig mint

látjuk, ugyanazok a mondások, amelyeket más sorrendben, de legelőször azonos szavakkal a Lukács evangéliumában is megtalálunk. Így valószínűvé válik, hogy mind a két író azt a héber nyelvű iratot használta fel, amelyet Pápiás említ s amelyet János, a presbiter, a Máté művének ismert. Ez tűnik fel a legtermészetesebb magyarázatnak arra is, hogy az első evangélium, amelyet Máté nem írhatott, éppen az ő neve alatt maradt fenn. Harnack is megengedi annak nagy valószínűségét, hogy ez a Q a Máté műve. (Beiträge zur Einleitung in das NT. II. 248 s. köv.) Az angol Moffat is azt hiszi, hogy Máté egy nagyon ismeretlen apostol volt ahhoz, hogy a későbbi hagyomány összekapcsolja az evangéliummal, hacsak erre különösebb ok nem forgott fenn. S ha ő nem írhatta az evangéliumot, természetes a következtetés, hogy ő a szerzője annak az ősi logia-forrásnak, amely annak jellegét adott.

Feltűnő jelenség, hogy ebben a forrásban egy szó sincs a Jézus haláláról és feltámadásáról, amelyeknek úgy a Pál levelei, mint a Márk evangéliuma oly nagy fontosságot tulajdonítottak, hogy a Jézus élete és tanításai mellettük elhomályosodtak. A Máté szerinti evangélium is mutatja, hogy az első század végén mennyire uralta az elméket a Jézus halála és feltámadása s ezért kénytelen volt annak írója, hogy újra írja a Q-ból merített részletet, amely Lukácsnál található meg eredetibb alakban s amelyben Jézus az égi jelt (Lk. 11, 16.) megtagadja e nemzedéktől. (Lásd különösen Mt. 12., 40.) Az egyetlen hely, amelyből következtetni lehet arra, hogy a Q szerzője tudott a Jézus kereszthaláláról, a 16. mondat (Lk. 14₂₆, Mt. 10₃₇), amelyet Márk is ismer (8₃₄). De valószínű, hogy ez nem a Jézus keresztfájára vonatkozik, hanem közmondásszerű kifejezés, amelyet Jézus is használhatott annak az életfelofgásnak jelölésére, amely a 17. mondatban jut kifejezésre: *A rókáknak van barlangjuk és az égi madaraknak fészük; de az ember fiának nincs hová fejét lehajtani.* (Mt. 8₂₀, Lk. 9₅₈.)

A környezet is, amelyben e forrás mondásai és esetleges történetei mozognak, egészen zsidó. Említett helyei

csak Korazin, Bethsaida és Kapernaum, északpalesztinai városok és Jéruzsálem. Tirus, Sidon és Ninive csak minitávolsági helyek vannak megemlítve.

Az ellentétek, amelyek e régi forrás és a meglevő evangéliumok más helyről merített adatai között vannak, több helyen szembeötlők. Az ember fia, akinek nincs hova fejét lehajtania, az evangélium más részeiben a csodatevő messiás, aki uralkodik még a természet törvényein is. Születése és gyermekkorára csodás. Keresztelő János már ismeri s keresztelésénél azt mondja, hogy Jánosnak kellene őt megkeresztelnie. Azonban e forrásban (14. mondás) mégis ő kérdezteti: *Te vagy-e, aki eljövendő, vagy mást várjunk?* Vajjon a későbbi korban írt volna-e valaki úgy az apostolokról, a Jézus tanítványairól, amint a 28. mondás ír: *ti gonosz léteitekre* stb.? A csodás elem e forrásból csaknem egészen hiányzik. Csak a kapernaumi százados gyermekének és a néma ördögönsnek meggyógyítása az a két csoda, amelyről e forrás beszél. Ilyen csodákról minden kor vallásos hite beszél. Maga a leírás elmondja, hogy ilyen gyógyításokat mások is végeztek, valamint azt is, hogy a gyógyítás nem volt maradandó hatású, mert a tisztátalan lélek visszatérhetett s az elsőnél még gonoszabb állapotot idézett elő a szenvedőben. De az olyan feltűnő csodák, mint a milyeneket a második evangéliumban is találunk, e forrásból hiányzanak.

A Keresztelő Jánosról szóló 1. mondás, valamint a Jézus megkísértetéséről szóló 2. mondás is azt árulják el, hogy az író tudatában Jézus már bizonyos értelemben messiás volt. De Jézus maga sehol sem mondja magáról azt. Az utolsó mondásokban mégis meglátszik bizonyos messiási öntudat, bizalom és remény az ő második eljövételéről és a törvény betöltéséről. Ezek részletes vizsgálata jelen célunkon kívül esik.

Az egyházzól, mint szervezetről, szintén nincs említés e forrásban. A tanítások csak a Jézus tanítványaihoz szólanak és nem a megalakult egyházhoz. Így korábbi időből valók, mint a legkorábbi páli levél is. A pragmatizmus befolyása olyan minimális az egész művön, hogy minket csaknem a Jézus lábai elé ültet, hogy halljuk az

ő mondásait az ő ajkairól közvetlenül. Ilyen mondásokat más rabbitól is őrzött meg a zsidó nép. A Hillel, a Gamaliel és az Eliezer mondásait a Mishnaban senki sem vonja kétségbe. Miért kételkednénk tehát abban, hogy e mondások között jelentékeny rész lehet olyan, amely a Jézus ajkairól származott s így minket vele közvetlenül köt össze? Csak azt ne várjuk, hogy bennük mindazt megtaláljuk, amit a későbbi korok emberei gondolhattak, vagy amit az egyház hatalmi érdekei a későbbi századokban, más népek és más égalj alatt megkivántak.

! A vallás kezd mindinkább az egyéni lélek tapasztalatainak és ítéleteinek összege lenni. Keressük a Jézus mondásaiban is az ő egyéni életének megnyilatkozásait, és akkor egy nagy lelket találunk bennük, amely isteni eredetű, mint a mi lelkünk. Ha azonban azt keressük e mondásokban, amit mi emberek meg sem tudunk érteni, úgy kétségbeejtő lesz számunkra Istennek mindennemű kijelentése és e világon való uralkodása is. ;

! Ha a Jézus lelkületét valamiképpen meg tudjuk érteni, úgy az a közölt két ősforrás útján lehetséges. Ezekben vagyunk legközelebb Jézushoz, s a többi adat róla ezek mellett elenyésző fontosságú. Ezekben mindenesetre megtaláljuk azt a tárgyi alapot, amely az egyéni elfogultságtól és eltévedéstől megóvhat, és ítéleteinkre a tudományos vizsgálás bélyegét üti rá. Azonban ez a két forrás nem kizárólagos és nem teljes a Jézusra vonatkozó adatok tekintetében. Az evangéliumi írók, sőt az egyházi atyák is őrizhettek meg olyan valódi történeteket és mondásokat is, amelyek e két forrásból kimaradtak. Így pl. a tékozló fiu példázatát nem tekinthetjük megbízhatatlan adatnak csak azért, mert e két ősforrás róla nem beszél. A farizeus és publikánus példázata szintén lehet valódi adat, bár arról csak a harmadik evangélium emlékezik meg (18₁₀ s köv.). A János evangéliumában is vannak érdekes és valódi adatok, amelyekről a szinoptikus evangéliumok nem beszélnek. Azonban bármely adat valódiságára erős bizonyíték az, ha az megegyezik e két forrás adataival, és kétséssé lesz, ha azokkal ellentézik. Így az egyes evangéliumok önálló adatai elbírálásánál

mindig meg kell vizsgálni, hogy azok nem pragmatikai okok gyümölcsei-e? Ilyen eljárás mellett remélhető, hogy a Jézus élete megírható egészen tárgyi alapon tehát tudományosan is. És annyi megbízható adat tán a régi világ egyetlen nagyjáról sem áll rendelkezésünkre, mint Jézusról. Legfennebb azokról lehetnek megbízhatóbb adataink, akiknek saját íratait az évezredek megtartották.

Ukraina és az unitárizmus.

Irta: **Dr. Sztripszky Hiador.**

(Folytatás és vége.)

A megújhódási mozgalom egyik pozitív eredménye volt az irodalomnak Európaszerte való fejlődése, kiváltképpen a nép számára szánt könyvek keletkezése és általában a betű terjedése. Az eleinte tűzzel haladó reformáció azonban a körülmények gyors változása következtében nagyon hamar akadt meg ukrainai útjában, úgy, hogy irodalmi tekintetben nem sok emléket hagyott maga után. Annyi azonban kétségtelen, hogy hatását úgy az ukrainaiaknál, mint a muszkáknál nagyon megérezte. Természetesen tisztán csak vallásos irodalmában ugyan, de ennek aztán későbbben is, a protestántizmus megszűnése után, messze kiható eredményei egyéb téren is mutatkoztak.

Sajátságos, csakugyan megjegyezni való körülmény, hogy az ukrainai irodalom a maga legelső, nemzeti nyelven írott bibliáját *nem* a reformációnak köszönheti.⁸ Már a XV. század végéről és a XVI.-nak elejéről vannak nyomok akkori ukrainai nyelven készült bibliafordításokról és pedig a héber szöveg alapján kizárólag az ószövetségi részből. Ezt az orosz irodalomtörténetírók a zsidózó áramlattal hozzák összefüggésbe. Szövegileg azonban ezek a fordítások ismeretlenek, nem maradtak reánk. Teljes szövegében maradt meg és több példányban is ismeretes azonban a legelső nyomtatott ukrainai-fehérorosz keve-

⁸ Egyéb nemzeti nyelven írott, világi tárgyú terméke az ezelőtti korokból nem sok s az is csupa szórványos, összefüggéstelen jelenség; egyedüli kivétel az *Ének Igor hadjárataról a palócok ellen* című ritka szép népeposz.